

Komerční školy a komunity v Čechách 1848–1918: aktivizace, participace a polarizace

Petr Kadlec

DOI: 10.62800/NR.2025.4.01

Commercial Schools and Communities in Bohemia, 1848–1918: Activation, Participation, and Polarisation

This study analyses the role of commercial schools in the lives of various communities in Bohemia between 1848 and 1918. It addresses three parallel processes: (1) the activation and participation of communities in establishing and supporting commercial schools and their pupils; (2) the polarisation and rivalry between communities concerning support for schools with different languages of instruction; and (3) the formation of new communities composed of commercial school graduates. This text evaluates the significance of communities in shaping the commercial education system in Bohemia and the importance of commercial education for community life. Drawing on diverse sources, the author confirms or refutes premises concerning the mutual, partially ambivalent relationship between communities and commercial schools.

Key words: commercial schools, education system in Bohemia, communities, 19th century, 20th century

Acknowledgement: Studie je finančně podpořena Grantovou agenturou České republiky (GAČR), reg. č. 23-06062S s názvem *Modernizace komerčního vzdělávání v Předlitavsku v letech 1848–1918: projevy, trendy, mechanismy*.

Contact: Mgr. Petr Kadlec, Ph.D., Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Havlíčkovo nábřeží 3120, 702 00 Ostrava – Moravská Ostrava; e-mail: petr.kadlec@osu.cz; ORCID: 0000-0001-5606-0289

Jak citovat / How to cite: Kadlec, Petr. 2025. Komerční školy a komunity v Čechách 1848–1918: aktivizace, participace a polarizace. *Národopisná revue* 35 (4): 243–254. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.4.01>

Předkládaná studie přibližuje vztah mezi komerčními školami a komunitami v Čechách mezi lety 1848 a 1918, které lze charakterizovat jako období dynamického rozvoje a strukturální diferenciace takto zaměřených vzdělávacích institucí.¹ Komerční školy vznikaly napříč evropským kontinentem, habsburskou monarchií přitom nevyjímaje, v reakci na potřebu zdokonalit vzdělání obchodníků i expertů pro finanční administrativu, kterou pociťovali současníci stále intenzivněji od druhé poloviny 18. století v souvislosti s rozvojem kapitalismu, a počínající socioekonomickou transformací. Zejména postup industrializace, urbanizace, změny v dopravě a společenská transformace (formování moderní společnosti s třídním uspořádáním, rostoucí rolí mobility, specifickými prioritami a mentálním nastavením) implikovaly

totiž mj. změnu podmínek obchodní činnosti (hospodářská a společenská realita, liberální legislativa, politické a pracovněprávní okolnosti, dopravní možnosti, rozšiřování městského prostoru, populační růst ad.), proměnu samotného obchodu (způsoby obchodování a místa jeho provozování, skladování, sortiment zboží, účetnictví, administrativu), obchodníků (skladba, společenské postavení, specializace, myšlenkový svět) i jejich zákazníků (vyvolávající nutnost změny obchodních a propagačních strategií). Reagovat na to museli ve vlastním zájmu různou měrou všichni obchodníci, ať už se jednalo o maloprodejce, velkoobchodníky nebo osoby činné v zahraničním obchodě. Regionální diferenciace výše uvedených procesů do toho pak vnášela různé načasování, intenzitu a dynamiku (Faulhaber – Hanisch 1997;

Chaloupek – Jetschgo – Lehner et al. 2012; Raptis 1996: 49–290; Reinisch – Götzl 2011: 130–164, 177–230). Kvalifikační nároky na obchodníky ve sledovaném období obecně rostly. Obchodníky poptávané znalosti a kompetence přitom odpovídaly v zásadě těm, které potřebovali úředníci pověřeni finanční agendou ve státním a soukromém sektoru, v rostoucím počtu finančních institucí či v úřadech samosprávných sborů. Vedle moderního obchodníka se totiž zrodil i moderní (komerční) úředník. Obě socioprofesní kategorie nespojovaly jen podobné kvalifikační nároky, ale i to, že postrádaly instituce, které by je na výkon jejich povolání adekvátně připravily. Zatímco sdružení obchodníků přinášela projektům škol nezbytný kapitál, poptávka po administrativních pracovnících pomáhala naplnit lavice komerčních škol (srov. např. Erdélyi 2019; Glasser 1893: 11; Heindl 2013; Richter 1873: 37–39; Röskau-Rydel 2011; Schimetschek 1984; Vošahlíková 1998).

Poměrně dlouho platilo výše uvedené i pro habsburskou monarchii, včetně její předlitavské části. Před polovinou 19. století zde existovalo jen několik institucí, koncentrovaných navíc pouze do hlavních středisek. Teprve v průběhu druhé poloviny 19. století se z nich začala utvářet početná soustava komerčních škol, jež se rozprostřela (byť nerovnoměrně) po celém prostoru této části habsburské monarchie. K roku 1914 jich zde existovalo téměř 380 a navštěvovalo je přibližně 60 000 žáků (*Österreichische Statistik* 1919: 70–82). Kvantitativní rozvoj a institucionalizaci komerčního vzdělávání přitom doprovázely nejen jeho modernizace a rozšiřování distribuce (geografické, genderové, sociální, etnické, náboženské), ale i vnitřní diferenciaci a specializace škol. Rozlišit lze dvě hlavní a dále vnitřně diferencované kategorie škol: učňovské pro vzdělávání maloobchodníků (označované jako *gremiální*, později jako *kupecké pokračovací školy*) a neučňovské, které měly sloužit původně potřebám vyšších kategorií obchodníků (*obchodní školy/akademie*). Jestliže se v prvním případě snoubila po celou dobu tradice s modernou v rámci tzv. duálního systému (srov. Stratmann – Schlösser 1999: 11–33; Trampusch 2014),² ve druhém hrála prim teoretická edukace ve školách. Oba hlavní typy komerčních škol se lišily v organizaci a délce studia, provozních nákladech, učebních plánech, kvalifikaci pedagogů nebo oprávněními, která poskytovala jejich absolventům

závěrečná vysvědčení. Odlišné bylo i uplatnění absolventů. Zatímco dvou- až tříleté učňovské školy opouštěli primárně ti, kteří směřovali do maloobchodu, absolventi neučňovských škol s jedno- až čtyřletými studijními programy (označovaných obvykle jako obchodní školy/akademie) se stále častěji uplatňovali v administrativních pozicích ve státní správě, finančním sektoru, soukromých firmách nebo samosprávných úřadech (např. Engelbrecht 1986: 206–210; Kadlec 2020: 226–245; Pott 1989; Puš 2024: 335–347; Świeboda 2010; Westritschnig 2015: 172–175, 276–279, 517–526). Komerční vzdělání ze škol totiž bylo velmi dobře využitelné i mimo vlastní obchod v administrativě nejrůznějšího druhu. Reorientaci profesního uplatnění absolventů neučňovských komerčních škol mimo obchod s nelibostí sledovali zřizovatelé vzdělávacích institucí, ovšem zabránit ji nedokázali. Proti nim totiž stály vlivné nepříznivé faktory: trvalá a v čase rostoucí poptávka po administrativních pracovnících a příslib (často naivní a ve výsledku planý) větší společenské prestiže, stabilního příjmu a výkonu méně náročného povolání.

Čechy, na jejichž prostor je následující text zaměřen, nezůstaly stranou výše naznačeným trendům. Z hlediska vybavenosti školskými institucemi představovaly část Předlitavska s vůbec největším počtem učňovských i neučňovských škol. Za Čechami v tomto směru zůstávaly i Dolní Rakousy s Moravou, jež byly komerčními školami vybaveny v porovnání se zbytkem Předlitavska rovněž nadstandardně³ (*Österreichische Statistik* 1919: 70–82). Rapidní rozvoj komerčního školství v Čechách vycházel ze synergie příznivých faktorů, z nichž se jako klíčové jeví relativně vysoký stupeň industrializace a obecně hospodářské i společenské vyspělosti implikující mj. vysokou poptávku po takto vzdělané pracovní síle na trhu práce, dále přítomnost nezbytných kapitálových zdrojů a česko-německá politická i hospodářská rivalita (srov. Hlavačka et al. 2014; Jindra – Jakubec et al. 2015; Kořalka 1996: 83–196; Štaif 2020: 123–306). Ačkoliv nacionalismus nepředstavoval klíčový rys utvářející komerční školství, dávalo mu česko-německé soupeření o dominantní postavení v zemi zajímavé impulzy, aktivizovalo jeho podporovatele a mobilizovalo společenskou poptávku po studiu v určitém vyučovacím jazyce.

Na příkladu Čech, jež byly vybrány pro kompaktnost relevantní materie a značné rozšíření různých kategorií

komerčních škol, přináší následující text posouzení významu komunit při utváření místního komerčního školství. Tím se nepřilíší rozvinutý historiografický diskurz o této problematice rozšiřuje o novou perspektivu.⁴ Ve třech oddílech se text postupně zaměřuje na souvislosti, průvodní jevy a praktické výsledky zapojení komunit do zakládání a podpory těchto škol i jejich žáků v dalších letech, na projevy česko-německé rivality při podpoře komerčních škol a nakonec na vytvoření nové komunity v podobě absolventů komerčních škol. Kombinace rozmanitých tištěných i archivních pramenů školské i neškolské provenience zajišťuje jednak komplexní přístup k tématu, jednak umožňuje posoudit vzájemný vztah mezi komunitami a komerčními školami.

Aktivizace a participace komunit při vzniku a podpoře komerčních škol a jejich žáků

Zůstanou-li stranou soukromé vzdělávací iniciativy několika jednotlivců (Karel Petr Kheil, Antonín Skřivan, Adolf Nocar, Julius Patzelt), situované primárně do zemského centra Prahy, sehrávali v rozvoji komerčního školství v Čechách (stejně jako v celém Předlitavsku) klíčovou roli obchodníci, resp. jejich sdružení. Byly to právě grémia a spolky obchodníků, které stály u vzniku většiny nejstarších komerčních škol v zemi. Platilo to jak pro učňovské školy v Českých Budějovicích (1849), Praze (1850), Litoměřicích (1851/1852) a Liberci (1854), tak i pro instituce připravující pro profesní život vyšší kategorie obchodníků a úředníky (Praha 1856, Liberec 1863) (*Statistisches Jahrbuch* 1869: 280–281; *Ibidem* 1871: 350–351). Tradiční vzdělávací mechanismy nedostačovaly po polovině 19. století potřebám moderního obchodníka tváří v tvář zvýšenému konkurenčnímu tlaku v souvislosti s koncem protekcionistických opatření, rozvojem kapitalismu nebo dopravy. Klíčové bylo, že zástupci této vnitřně diferencované socioprofesionální kategorie si závažnost probíhajících změn a nedostatky vlastní profesní přípravy uvědomovali (*Bericht* 1852: 17; *Die Gremial-Handelsschule* 1856: 9–10; Kleibel 1899: 11–12, 468–470; Villicus 1898: 3). Jejich aktivizaci pro zakládání a podporu komerčních škol ovšem nelze chápat jen jako okolnostmi vynucenou reakci, ale i jako příznak sebereflexy obchodníků o vlastních potřebách, jejich ocenění užitečnosti teoretického vzdělání i vědomí limitů dosavadních způsobů profesní přípravy. V tomto

smyslu nevystupovali jako všeobecně konzervativní činitel bránící se inovacím, jakkoliv v konkrétních případech tomu tak někdy opravdu bylo. Jejich motivací ovšem nebylo „pouze“ hájení vlastních stavovských zájmů, nýbrž také prosperita obchodu a obecně hospodářství příslušných míst a regionů. Právě tento cíl pomáhal obchodníkům aktivizovat pro podporu zřizování a následně i provozování komerčních škol také širší veřejnost, na kterou cílily intenzivní kampaně na stranách periodického tisku. Jejich reálným výsledkem byly veřejné sbírky, jež – jak ukazuje příklad pražských škol z let 1850 a 1856 a kampaně na stranách *Prager Zeitung* – dokázaly překlenout i nesnáze v podobě omezeného kapitálu nezbytného pro založení vzdělávacích institucí (*Die Prager Handels-Akademie* 1873: 4–21).

Pohled do skladby zřizovatelů komerčních škol ukazuje, že bez aktivního přístupu a velké obětavosti obchodníků stejně jako bez jejich dobré organizovanosti by se tento druh vzdělávacích institucí nemohl zdaleka rozšířit v rozsahu, jaký charakterizoval závěr existence habsburské monarchie. Sdružení obchodníků platila za nejčastějšího zřizovatele komerčních škol po celou dobu, v případě učňovských škol za takřka výhradního (Löwner 1914: 478–517; *Oesterreichische Statistik* 1885: 57, 1910: 76–77, 80–83, 90–95, 104–109). Ačkoliv i úředníci pověřeni finanční agendou poptávali v zásadě tytéž odborné znalosti a kompetence jako obchodníci, byly to právě finance, aktivita, entuziasmus a obětavost druhých jmenovaných, které hrály rozhodující roli při vzniku a v podpoře komerčních škol. Zatímco u institucí pro kupecké učně to platilo po celé sledované období, do zřizování nových neučňovských škol se od 80. let 19. století zapojily výrazně také komunální samosprávy, mnohdy úzce kooperující s místními obchodníky.⁵ Jinými slovy řečeno, v závěru 19. století byla při zakládání neučňovských komerčních škol překročena relativně úzká hranice profesního společenství, když obchodníky doplnili v jejich úsilí političtí představitelé reprezentující širší veřejnost, resp. komunitu definovanou hranicemi příslušné obce. Klasickým příkladem zásadního angažmá představitelů komunální samosprávy ve zřizování komerčních škol byly aktivity obecního zastupitelstva v Chrudimi z počátku 80. let 19. století, které rezultovaly v otevření české obchodní akademie v roce 1882 (Nefe 1989: 278–279).

Zmiňme ještě další tři důležité atributy zapojení obchodníků do zřizování a podpory komerčních škol: 1) utváření organizace a obsahu výuky na základě vlastních představ a potřeb, čemuž napomáhala až do 80. let 19. století pasivita státní administrativy na tomto poli; 2) aktivizace členů obchodnické komunity neprobíhala vždy na dobrovolné bázi – u řady učňovských škol měli členové tamních obchodních sdružení povinnost přispívat každoročně na jejich provoz, bez ohledu na to, jestli měli učně, či nikoliv; 3) v prvních desetiletích po polovině 19. století se v záležitostech komerčního školství angažovali zejména německojazyční obchodníci (křesťanští i židovští) a jejich organizace; teprve od 70. let 19. století se k nim přidávaly ve větší míře i jejich českojazyčné protějšky, což souviselo s odlišným sociálním vývojem obou hlavních národních společenství v Čechách, resp. s pozdějším etablováním českojazyčné (malo)buržoazie v porovnání s německojazyčnou (Nefe 1986: 128–129). Praktickým výrazem uvedeného byla prvotní dominance němčiny jako vyučovacího jazyka škol, přičemž volba jazyka neodrážela jen skladbu a (politický, ekonomický) vliv hlavní skupiny zřizovatelů a podporovatelů, ale i význam němčiny jakožto klíčového jazyka v obchodě i administrativě finančních institucí, soukromém a veřejném sektoru (*Oesterreichische Statistik* 1892: 56, 58, 62).

Tradiční úplná finanční závislost komerčních škol na omezených zdrojích obchodníků měla zjevné negativní dopady. Jejich finanční možnosti byly limitované a dlouhodobé podfinancování brzdilo rozvoj školských institucí, modernizaci jejich vybavení a rozšiřování sítě komerčních škol, což ve výsledku omezovalo distribuci takto zaměřeného vzdělání. Zapojení více činitelů do podpory těchto škol se stalo nezbytností mj. v souvislosti s rostoucími provozními náklady (zejm. kvůli růstu mzdových nákladů a potřebou zajistit penzijní fondy – viz Dlabač – Gelcich 1910: 342–344). Změna v tomto směru byla zřejmá v průběhu 80. let 19. století, kdy se (nejen) v Čechách aktivizovaly ve prospěch finanční i materiální podpory komerčního školství také samosprávné sbory (komunální, okresní, zemský), obchodní a živnostenské komory (Praha, České Budějovice, Plzeň, Cheb, Liberec, Hradec Králové), stát a v závěru 19. a na počátku století v případě dívčích škol i církevní/řeholní řády a kongregace (Kleibel 1899: passim; Löwner 1914: 478–517). U škol nadregionálního významu, jako např.

u obchodní akademie s českým vyučovacím jazykem v Praze (*Československá obchodní akademie*), pokračovala finanční a materiální podpora dalece horizonty lokálních komunit. Konkrétně tato vzdělávací instituce, považována za jeden ze symbolů (stejně jako prostředků) národní emancipace českojazyčného obyvatelstva v Čechách, se mohla spolehnout dlouhodobě na výraznou podporu komunálních i okresních samospráv, výrobních podniků, finančních institucí i mnoha jednotlivců z celé země (Nefe 1986: 136–137).

Zapojení více nestátních činitelů a konečně i státní správy zahájilo éru vícezdrojového financování komerčního školství, které tento vzdělávací segment charakterizovalo až do konce existence habsburské monarchie. Uvedené bylo důvodem, proč se tyto školy postupně rozšířily v závěru 19. a na počátku 20. století z několika málo středisek obchodu a administrativních center do regionů napříč celou zemí. Mělo to i další pozitivní dopady: rozšiřování stávajících vzdělávacích institucí o nové studijní programy (mj. o dívčí oddělení), transformaci části škol na instituce vyšší vzdělávací úrovně, rychlejší a rozsahem větší doplňování sbírek učebních pomůcek a knihovních fondů nebo modernizaci, rozšiřování nebo dokonce novostavby školních budov. Motivací pro změnu přístupu nestátních činitelů ke komerčnímu školství byla snaha o podporu obchodu a obecně hospodářství na lokální, regionální a celozemské úrovni. V komerčním školství byl spatřován jeden z klíčů (nikoliv jediný a nejdůležitější) k prosperitě, resp. jeden z podpůrných prostředků bránící ve výsledku zhoršení stávající situace. Z této perspektivy neměli z podpory komerčních škol, jež vycházela nově od představitelů „neobchodnických“ komunit, profitovat pouze obchod a obchodníci, nýbrž obecně hospodářství a společnost v příslušných místech, regionech a zemi jako celku. V případě rakouské administrativy vystupovalo vedle hospodářských motivů vnitrostátních do popředí také posílení pozice státu v mezinárodním obchodě a rovněž zajištění sociálního (a tím i politického) klidu a stability. Výše uvedené se jevilo jako naléhavé zejména v souvislosti s dopady hospodářské krize po krachu na Vídeňské burze v roce 1873, která odstartovala mj. éru zásadního státního angažmá v odborném vzdělávání (Kadlec 2020: 160nn).

V čase silící a mnohostranná podpora dokumentovala, že se komerční školství stalo předmětem celospo-

lečenského zájmu. Neomezovala se rozhodně „jen“ na zřizovatelskou činnost, popř. na finanční subvence k pokrytí každoročních provozních nákladů. Fakticky se jednalo o dlouhodobou pomoc různé povahy – od materiální (dary literatury a nejrůznějších učebních pomůcek), přes prostorovou (propůjčení místností/budov pro výuku) až po finanční, adresovanou přímo žákům (příspěvky podpůrným spolkům i individuální stipendijní programy). Projevem zájmu o zdokonalení vzdělanostní úrovně absolventů těchto škol bylo zpřístupňování prostor pro exkurze ze strany místních podniků, finančních institucí nebo úřadů. Totéž platilo pro finanční příspěvky na pokrytí části nákladů exkurzí do zahraničí, zvláště důležitých pro žáky víceletých neučňovských komerčních škol. Nepomáhaly ovšem jen organizace, instituce nebo samosprávné sbory. V podpoře řady konkrétních škol a jejich žáků sehrávaly velmi důležitou úlohu finance a dary jednotlivců. Právě drobné příspěvky a materiální dary většího počtu podporovatelů představovaly mnohdy důležitou součást příjmů škol a pomáhaly udržet celkově vyrovnaný rozpočet (Nefe 1986: 132–133).

Polarizace a rivalita komunit v komerčním školství

Čechy představovaly tradičně etnicky a nábožensky rozmanitou zemi s relativně jasným etnicko-jazykovým ohraničením a hospodářským charakterem (zejména českojazyčným obyvatelstvem obývané, povětšinou agrární vnitrozemí a více industriální pohraničí, z hlediska etnicity populace převážně německojazyčné). V etnicky smíšených lokalitách a regionech držely politickou a hospodářskou moc zprvu německojazyčné (z části židovské) elity, které ovšem v závěru 19. a na počátku 20. století vyklízely postupně pozice ve prospěch emancipující se českojazyčné většiny populace. V kontextu postupující nacionalizace společnosti nacházely české a německé elity v zemi stále hůře společnou řeč, přibývalo polemik a konkurenčních střetů, docházelo obecně ke vzniku širokospektré rivality s významným emocionálním nábojem i schopností mobilizovat rostoucí část společnosti (srov. Hlavačka et al. 2014 (I): 271–282; Kladiwa – Gawrecki – Kadlec et al. 2016; Kořalka 1996: 83nn; Štaif 2020: 227–236). Jedním z konfliktních polí se stala vzdělávací oblast. Přitom ale platilo, že odborné vzdělávání postrádalo tak velký konfliktní potenciál, jaký bylo možné před rokem 1918 sledovat v politice, kultuře,

hospodářství, při sčítáních lidu či v jiných oblastech školství. Česko-německá rivalita, polemiky a konflikty se ve školství soustředily primárně na školy zajišťující povinnou školní docházku, na všeobecně vzdělávací střední školy a na vysoké školství (rozdělení pražské polytechniky a univerzity). Právě v těchto vzdělávacích institucích spatřovali národní aktivisté záruku budoucí existence a rozvoje „jejich“ národního společenství. Klíčoví aktéři tzv. *Schulkampf* v českých zemích (*Deutscher Schulverein*, *Ústřední Matice školská*) se v odborném školství neangažovali (Burger 1995: 37–234; Zahra: 13–105; Zvánovec 2021: 47–180).

Třebaže nepředstavovalo komerční vzdělávání ústřední téma národnostních polemik a konfliktů, zcela mimo nacionalizační tendence společnosti Čech nestálo. V poslední čtvrtině 19. století začalo být vnímáno jako jeden z důležitých podpůrných faktorů pro zajištění prosperity a konkurenceschopnosti příslušného národního společenství. Stalo se součástí sílicího hospodářského nacionalismu, což souviselo s početním růstem, posilováním vlivu i sebevědomí českojazyčných obchodnických a podnikatelských vrstev (Jančík – Kubů 2011: 31–208; Štaif 2020: 169–236). Vznikla ideová konstrukce, jež sloužila nacionalistům jako důležitý mobilizační prostředek: rozvoj komerčního školství → podpora národního obchodu → prosperita, samostatnost a obrana národa vůči jinonárodním společenstvím. Z české perspektivy představovaly komerční školy jeden z prostředků pro vymanění z podružného a nedůstojného postavení vůči Němcům a Židům, kteří se stali součástí konstruktů německo-židovského nepřítele Čechů. Prostřednictvím odborného vzdělání hodlali čeští nacionalisté docílit sociálního avansu zástupců českého národního společenství a vyrovnat z jejich pohledu nerovné sociální postavení.⁶ Z perspektivy německé šlo naproti tomu o jeden z obranných prostředků vůči české expanzi v obchodě a hospodářství, zjevné od 70. let 19. století a doprovázené etablováním českojazyčných buržoazních a maloburžoazních vrstev. Čeští i němečtí aktéři rozhodně vnímali důležitost komerčního vzdělání v nacionálně pojatém zápase o hospodářskou převahu, v němž žáci komerčních škol vystupovali jako naděje příslušného národa (Kadlec 2020: 102–107; Urban 1897: 9). U komerčních škol byl v tomto kontextu nejvíce patrný konkurenční boj o finanční podporu a teprve

sekundárně o žáky, jejichž zápisy představovaly jedno z kritérií pro poskytování subvencí. Částečně lze tedy i komerční školy nahlížet jako na bojiště nejen z hlediska hospodářského a sociálního (soupeření o pozice v nově utvářené společenské struktuře), ale i nacionálního.

Počáteční supraetnická podpora zřizování a provozování komerčních škol, zahrnující i pomoc (individuální i všeobecnou) jejich žákům, se z výše uvedených důvodů rozpadala. Stále výrazněji vystupovaly do popředí nezáměr o jinojazyčné školy a neochota pomoci jim. Místo transnacionální spolupráce se stalo charakteristickým rysem komerčního školství v Čechách v průběhu poslední třetiny 19. století česko-německé vymezování a de facto paralelní rozvoj škol českých a německých, podporovaných především (nikoliv ale výhradně) zástupci příslušného národního společenství. Polarizace a rivalita se v tomto ohledu projevovaly jak v rámci komunity obchodníků (zde diferenciací na německé a české s odlišnými představami, prioritami a materiálními možnostmi), tak i mezi českými/německými obchodníky a jinojazyčnými politickými elitami na lokální i regionální úrovni (zastupitelstva obcí a okresů), resp. reprezentanty regionálního hospodářství (vedení obchodních a živnostenských komor). Za jeden z prvních příznaků nastupující polarizace a rivality lze považovat neúspěšné úsilí českých obchodníků o výklady v českém jazyce na německé obchodní akademii v Praze v průběhu 60. let 19. století. Německý zřizovatel školy (*Prager Handelsvorstand*) tyto snahy odmítl, což rezultovalo mj. v aktivizaci spolku *Merkur* pro založení české školy, čímž se otevřela cesta ke vzniku konkurenční *Československé obchodní akademie* (Něf 1986: 126–127).

Tendence, které bychom mohli označit jako nacionalistické, se v komerčním školství projevovaly zejména na regionální a lokální úrovni – ať už u obchodních a živnostenských komor, nebo okresních a obecních samospráv. Nicméně i zde existoval obecný zájem na hospodářské a společenské prosperitě, který redukoval jejich výskyt a tlumil jejich účinky. V případě komor v Čechách, kde bylo možné očekávat největší kontroverze (Praha, Liberec, Plzeň), máme doložen jen velmi malý počet případů, u nichž sehrával určitou negativní roli nacionalismus. O úplné ignoraci požadavků jinonárodních společenství na finanční podporu komerčních škol s vyučovacím jazykem reprezentujícím jejich komunitu, stejně

jako o výrazné diskriminaci, nemůže být ale řeč. Když ovládali komoru zástupci určitého etnického (národního) společenství, preferovali zájmy škol s vyučováním v jazyce příslušné komunity. Standardně se vedení komor stavěla zdráhavě, neochotně až odmítavě k podpoře jinojazyčných škol (např. stanovisko k subvencování českých škol v Chrudimi 1884, nepodpora žádosti o státní subvenci pro českou obchodní akademii v Praze 1876), zcela ignorovat je ovšem v zájmu komor i svém vlastním nemohla. Proto směřovaly subvence plzeňské či liberecké komory i do českých škol, stejně jako pražské po roce 1884 do těch německých. Totéž pak platilo o podpoře individuální formou stipendií. Naproti tomu lokální politické elity podporovaly téměř výhradně prostřednictvím obecních financí komerčně vzdělávací aktivity v jazyce, který korespondoval s jejich mateřskou řečí. Tato teze neměla ale absolutní platnost. Kupříkladu německou školu v Plzni podporovala finančně i místní radnice ovládaná Čechy; podobně subvencovala provoz české školy v Českých Budějovicích tamní radnice, kde dominovali Němci (Kleibel 1899: 290; Löwner 1914: 489, 504).

Na zemské úrovni byly potřeby komerčních škol posuzovány bez ohledu na jejich vyučovací jazyk s vysokou snahou o objektivitu a s ohledem na zemské finanční možnosti i maximálně zodpovědně. Neprojevovaly se zde zásadnější kontroverze, polemiky a diskuze s nacionálním podtextem, které by bylo možné očekávat v rovině česko-německé. To samozřejmě neznamená, že by projednávání zemské podpory pro komerční školy probíhalo vždy hladce a bez názorových střetů. Cílem nacionálně laděných výtek přitom nemuselo být nutně konkurenční národní společenství, resp. jinojazyčné instituce, ale třeba státní správa. Kupříkladu na Českém zemském sněmu si stěžoval 31. října 1889 v diskuzi o finanční podpoře neučňovských škol na rok 1890 poslanec Karel Adámek na větší státní podporu pro německou školu v Ústí nad Labem v porovnání s českou školou v Plzni. To bylo podle něj důvodem, proč si plzeňská instituce měla oproti předchozímu roku polepšit o dvojnásobně vyšší částku zemské subvence než ta ústecká. Jinými slovy řečeno, vyšší zemská podpora měla saturovat české škole nižší subvence od ministerstva kultury a vyučování.⁷ Tváří v tvář rostoucím nákladům a celkovému zdražování provozu komerčních škol se o (nejen) zemské prostředky sváděl tvrdý konkurenční boj, kde

nacionálně laděná argumentace měla pomoci ke kýžnému výsledku. Jako příklad lze uvést žádost sdružení *Prager Handelsgremium* o subvenci pro německou obchodní akademii v Praze z počátku roku 1906, adresovanou Zemskému výboru v Čechách. Zástupci komunity německých obchodníků upozorňovali na rostoucí výdaje v souvislosti s reorganizací školy a na nedostatečné finanční krytí provozu školy. Důležitou součástí jejich argumentace představovalo upozornění na dvojnásobně velkou finanční podporu, které se dostává české obchodní akademii v téže městě.⁸

Každoroční licitace o subvence zemské, obchodních a živnostenských komor, okresní nebo komunální představovaly nedílnou součást vývoje komerčních škol v Čechách. Možnosti a preference jednotlivých podporovatelů s ohledem na podporu vzniku a provozu škol určitého vyučovacího jazyka se pak promítaly jak v množství českých i německých škol, tak v jejich materiálním vybavení. V obou ohledech se prvotní dominance německojazyčných institucí vytrácela ve prospěch českojazyčných, které do první světové války početně převládly a srovnávaly postupně i z počátku mnohdy nerovné materiální podmínky. I tehdy ovšem platilo, že striktní rozdělení žáků komerčních škol určitého vyučovacího jazyka na základě jejich etnicity neexistovalo. S českými žáky se bylo možné setkat hlavně na německých institucích pro kupecké učně (zapisovalo se na ně cca 15 % české mládeže) poměrně běžně, navzdory představám nacionalistů, adorujících zápisy do českých škol. Motivy byly různé (význam němčiny v obchodním styku a administrativě, dostupnost, prestiž a kvalita škol, nátlak okolí) (*Österreichische Statistik* 1919: 82–83).

Polarizace podpory komerčních škol na jazykovém základě vnášela do rozvoje této vzdělávací sféry nejistotu a nestabilitu. Současně ovšem aktivizovala a utužovala nejen komunity českojazyčných a německých obchodníků, ale i další podporovatele jimi provozovaných škol (politické představitele, zástupce hospodářské sféry i širší veřejnost). Doprovodným efektem nacionální rivalry a polarizace tak byla rovněž zvýšená obětavost českého i německého obyvatelstva pro podporu budování škol s výukou v jazyce příslušného etnického společenství. Vzdělání bylo nazíráno stále více jako kapitál a prostředek emancipace, jako činitel podporující jeho přežití a prosperitu národa v budoucnu. Diverzifikace

finančních prostředků pro komerční školství měla tedy ambivalentní účinek: na jednu stranu podvazovala jeho rozvoj (omezené prostředky na založení, rozšiřování a modernizaci škol), na druhou stranu jej stimulovala, když mobilizovala disponibilní finanční zdroje. To s sebou ovšem přinášelo ve výsledku nerovné podmínky pro rozvoj českých a německých škol, nazírané z obou stran jako křivda a nespravedlnost.

Ačkoliv byl vývoj českých a německých komerčních škol v Čechách celkově ve znamení převládající rivalry, vzájemného vymezování a separace, existovaly (i když poměrně vzácně) i formy vzájemné komunikace a spolupráce mezi jejich představiteli. Nepřekvapí, že se týkaly společného zájmu – dosažení zvýšení finančních subvencí, převodu do státní správy či reformování tohoto vzdělávacího sektoru. Příkladem jsou deputace učitelů dvouletých škol u ministra vyučování v prosinci 1904 nebo setkání zástupců obchodních akademií z Čech, Moravy a rakouských zemí ve Vídni z let 1900 a 1911 (*Neues Wiener Tagblatt* 1911: 9; *Österreichische Zeitschrift* 1905: 23–24; *Sedmá roční zpráva* 1901: 58).

Utváření nových komunit – absolventi komerčních škol a jejich organizace

Vzdělávací instituce, komerční školy přitom nevyjímaje, nepředstavovaly pouze prostor pro edukaci, nabývání nových vědomostí a kompetencí. Současně platily za specifické místo pro rozličné sociální interakce mezi učiteli a žáky, resp. mezi žáky navzájem. Navazovala se zde přátelství, která mnohdy vydržela do dospělosti. Kontakt se spolužáky, jež byli mnohdy odlišného místního, náboženského, etnického či sociálního původu, často výrazně upravoval představy jedince, zformované na základě zkušeností a názorů z rodinného prostředí. Takto nabytá sociální zkušenost pak nebyla bez významu ani po ukončení studií (Kadlec 2013: 9).

Zaměření komerčních škol implikovalo (byť samo o sobě nutně nezaručovalo) určitou profesní dráhu, pro niž byli absolventi připravováni a kterou měli nastoupit. V případě učňovských škol se jednalo standardně o kariéry v maloobchodě (od příručních až po majitele obchodů), u neučňovských institucí jednak o obchod a podniky vyšší úrovně, jednak o administrativu finančních institucí a úřadů různého druhu. Díky vazbě na živnostenské předpisy a kvalifikační požadavky trhu práce

umožňovaly certifikáty o absolutoriu komerčních škol fakticky vstup do socioprofesionálně definované komunity obchodníků (srov. Kadlec 2020: 209; Rebec 1911: 533–538, 543–546). Zvláštní komunity ovšem vytvářeli i samotní absolventi komerčních škol jakožto jedinci disponující specificky zaměřeným odborným vzděláním, které navíc spojovala zkušenost společných studií. Nutno dodat, že užší vazby, pevnější spojenectví a vzájemnou podporu mezi sebou rozvíjeli a celkově větší spřízněnost pociťovali hlavně absolventi z těžké školy. Nejnaléhavější potřebou mladých absolventů byl nepochybně plynulý přechod do profesní praxe, a právě snaha pomoci v tomto směru stála za vznikem prvních spolků absolventů komerčních škol v závěru 19. století. Nejednalo se přitom o specialitu Čech, ale o osvědčenou praxi známou i ze soudobého Německa či Francie, kde vznikala tato sdružení již od počátku 70. let 19. století (Passant 2023: 8).

Zdá se, že zrod spolků absolventů komerčních škol se omezoval pouze na učeňovské školy s minimálně dvouletými studijními programy. Možné zdůvodnění lze spatřovat zejména v relativně snazším přechodu do profesní praxe v případě žáků škol pro kupecké učně, kteří se během studií souběžně připravovali na praxi v učeňovském poměru. Po jeho ukončení pak přecházeli zpravidla do pozic příručí u příslušného principála (učebního pána / *Lehrherr*), popř. přecházeli na jeho doporučení k jinému obchodníkovi. Jistý vliv ovšem mohl mít i zvláštní charakter studia na učeňovských školách. Pouze několik hodin výuky týdně v průběhu dvou- až tříletých studijních programů redukovalo prostor pro užší kontakt a navazování hlubších vztahů v rámci žákovských kolektivů. Neprospívalo tomu ani situování výuky do podvečerních a večerních hodin po celodenní namáhavé práci v obchodě (Dlabač – Gelcich 1910: 88–144).

V rámci Čech jsou první spolky absolventů komerčních škol doloženy při obchodních akademiích v Praze (u české 1889, u německé 1894) a v Chrudimi (1887). Postupně se ale tyto stále vlivnější organizace a jimi utužované sociální sítě rozprostřely napříč celou zemí, přičemž vedle rostoucí potřeby zorganizovat absolventy nahrávalo uvedenému též souběžně probíhající rozšiřování školské infrastruktury. Vedle víceletých institucí, z nichž čím dál větší část měla status akademie, zřizovaly navíc absolventské spolky též školy s dvouletými studijními programy. Příklad zmiňovaného spolku absolventů

německé obchodní akademie v Praze ukazuje jak na počáteční definici jeho účelu, tak i na její proměnu v čase. Zprvu šlo výlučně o utužení přátelství ze školy a prosazování hospodářských zájmů členů, což se de facto rovnalo zejména pomoci při hledání zaměstnání (nikoliv pouze prvního). V průběhu let se připojily i sociálně podpůrné role: pomoc absolventům v nouzi⁹ a podpora chudých žáků školy (Oppelt – Popper 1931: 123).

Tyto hlavní funkce plnily i další spolky absolventů. Příklad spolku absolventů české školy v Karlíně dokládá, že aktivity těchto organizací byly mnohdy jednak mnohostrannější (mimo výše uvedené: vydávání periodik, pořádání exkurzí, přednášek a debatních večerů pro členy, podpora exkurzí na alma mater, prosazování stavovských zájmů /např. zapojením do diskurzu o podobě výuky na obchodních akademiích a celého komerčního školství/), jednak dlouhodobé povahy. Určitý zlom představovalo vypuknutí první světové války v létě 1914, nicméně v průběhu válečných let se činnost absolventských spolků z personálních důvodů spíše jen výrazně utlumila, maximálně dočasně přerušila. Na předválečné aktivity se pak navázalo v meziválečné době. Kontakty absolventů se po roce 1918 znovuobnovily a – alespoň v případě Československa – došlo i k organizačnímu zastřešení, po němž se volalo již od počátku 20. století (sdružení 18 spolků do jediné organizace s vlastním periodikem a odborně-populární činností), a mezinárodní spolupráci (např. s polskou organizací zaštiťující 65 spolků na území Polska). Tato sdružení zahrnující celkově několik tisíc členů představovala již o poznání vlivnější organizaci, která plnila v československém případě dva hlavní úkoly: 1) boj za práva absolventů obchodních akademií; 2) zabránit zřizování nových škol tohoto typu (25 let 1934: 88–95).

V souvislosti se ztrátou jisté exkluzivity certifikátů o ukončení komerčních škol v důsledku rozšiřování sítě těchto vzdělávacích institucí lze předpokládat místo spolupráce spíše počáteční vymezování a konkurence absolventských spolků, jejímiž důvody mohly být na přelomu 19. a 20. století obhajoba partikulárních zájmů a v národnostně smíšených regionech i nacionální motivy. Spíše výjimečně vznikaly „bratrské“ spolky na jiných místech – např. při spolku absolventů české obchodní akademie v Chrudimi vznikl další spolek v Praze (1906), kde se množství absolventů usadilo a profesně uplatnilo.

Obě sdružení spolu úzce spolupracovala hlavně při hledání práce pro čerstvé absolventy v zemském hlavním městě (*Il. almanach* 1907: 21–22). Podobně vzájemně komunikovaly a spolupracovaly spolky absolventů obchodních akademií v Praze (něm.), Vídni, a Lvově (Dlaubač – Gelcich 1910: 353). Transnacionální spolupráce tedy byla možná, třebaže byla výjimečným jevem. Například spolky absolventů obou pražských akademií vystupovaly spíše jako rivalové než jako partneři. Uvedené neodráželo zjevně jen specifické vztahy v Praze, ale mělo obecnější platnost, když se projevovalo ve všech místech (regionech) Čech s komerčními školami různého vyučovacího jazyka (např. České Budějovice, Plzeň). Organizace sdružující absolventy českých a německých škol vzájemně (až na nečetné výjimky) nekomunikovaly, nekooperovaly a nekoordinovaly většinou postup ani v záležitostech, které se dotýkaly komerčního vzdělávání a obecně absolventů. Zdá se tedy, že ve stále více znacionalizované společnosti převládla na přelomu 19. a 20. století nacionální hlediska nad stavovskými zájmy, překračujícími omezené mantinely etnické/národnostní. V tomto směru se lišily organizace absolventů od vedení českých a německých škol, které pod tlakem okolností a z pragmatických důvodů nacházely cestu ke společnému postupu přece jen o něco častěji jak před rokem 1914, tak i během první světové války. Ve specifické a hlavně složité pozici se pak pravděpodobně nacházeli absolventi z českojazyčných rodin, kteří z různých důvodů (lepší dostupnost, větší kvalita a prestiž) absolvovali německé školy.

Společné zaměření a úroveň komerčního vzdělání, stejně jako společné profesní zájmy, tedy absolventy takto zaměřených škol v závěru 19. a na počátku 20. století sice v obecné rovině spojovaly, ale měly zkrátka jisté limity, které se směrem ke konci sledovaného období ukazovaly stále více. Vedle zmiňované etnické/nacionální diferenciace a polarizace lze zmínit bariéry, které vznikaly mezi absolventy škol a těmi, jež adekvátní postrádali – ať už stáli v pozici kolegů, spolupracovníků, obchodních partnerů nebo nadřízených. Zejména absolventi učňovských škol se setkávali se zlehčováním přínosu teoretického školního vzdělání, jeho dehonestací, výsměchem nebo urážkami. Na mentální bariéry ovšem naráželi jedinci „nadmíru“ vzdělaní všeobecně, bez ohledu na obor nebo místo, jak naznačují výzkumy tzv. vzorů

chování Jany Macháčové a Jiřího Matějčka (srov. Macháčová – Matějček 2010). Dostupné zdroje neumožňují odhalit přístup uplatňovaný z druhé strany, tzn. pohled „vzdělaných“ na „nevzdělané“, který mohl vykazovat podobné znaky, na jaké jsme upozornili výše.

Konfliktní potenciál a rivalita, zřejmě bariéry a vymezování vyvstávaly v rámci nově vytvářených komunit absolventů komerčních škol rovněž na genderovém základě. V tomto případě nebyl zjevně překážkou ani stejný vyučovací jazyk škol, které navštěvovalo z hlediska etnického čím dál homogennější žactvo (na německých klesal podíl české mládeže, na českých od počátku studovali až na výjimky žáci z českojazyčných rodin) (např. *Oesterreichische Statistik* 1885: 57, 1910: 76–77, 80–83, 90–95, 104–109). Důvodem pro konflikty probíhající mezi absolventy chlapeckých a dívčích škol, které od 90. let 19. století zažívaly opravdový boom, byla konkurence žen na trhu práce. Průnik mladých žen do administrativních pozic tradičně obsazovaných muži vyvolával existenční obavy až nevraživost druhých jmenovaných. Nešlo přitom jen o strach z nedostatku pracovních příležitostí, ale i upřednostnění absolventek pro nižší mzdové požadavky. Ačkoliv hlasy pochybovačů a kritiků postupně slábly, ženy se při prosazování ve výdělečných povoláních setkávaly s odporem i na počátku 20. století (Kadlec 2020: 305). Z této perspektivy příliš nepřekvapí, že některé organizace sdružující absolventy chlapeckých škol vystupovaly aktivně například proti záměrům na zřízení nových dívčích škol. Jako příklad lze uvést jednání spolku absolventů české obchodní akademie v Praze proti záměru na zřízení dívčích tříd při téže škole z počátku 20. století. Představitelé spolku argumentovali tím, že se ještě více přirostí již tak rozvířený zápas o existenci, na což reagoval *Ženský klub český* zvláštním shromážděním na podporu vzniku dívčích tříd. S jeho stanoviskem se nakonec ztotožnil i zřizovatel školy, který posvětil (i když až o dva roky později) otevření dívčích tříd (srov. *Ženský svět: list paní a dívek českých* 1904: 49).

Závěr

Školám, bez ohledu na jejich zaměření nebo vzdělávací úroveň, náleželo vždy důležité místo v životě obyvatelstva příslušných míst a regionů. Komerční školy nepředstavovaly výjimku. Jejich význam nebyl rozhodně jen symbolické povahy, ale navýsost praktický, a sice jak

v rovině hospodářské, tak i sociálně-kulturní. V prvním případě pomáhaly prostřednictvím kvalifikovaných absolventů čelit negativním ekonomickým trendům a konjunkturálním výkyvům hospodářství, resp. přispívaly k prosperitě lokální a regionální. Zásadní přitom bylo, že v průběhu druhé poloviny 19. století začali takto na komerční školy nazírat i současníci, v prvé řadě zástupci obchodnické komunity, jimž měly primárně sloužit. Rezultovalo to v aktivizaci obchodníků a v jejich ochotu obětovat významné prostředky na zakládání a provozování těchto školských institucí. Jejich finanční, materiální a organizační angažmá bylo zásadní po celé sledované období. Zcela nezastupitelnou roli hráli do 80. let 19. století, kdy na rozvoji komerčního školství začali participovat i další činitelé, což fakticky jen potvrdilo jeho širší společenské ocenění. Mezi obchodníky a komerčními školami se vyvinul vztah oboustranné závislosti a prospěšnosti. Nicméně z jejich vzájemné synergie profitovali prokazatelně i jiní. Do lavic těchto institucí se totiž jednak nezapisovali pouze potomci obchodníků, jednak byly certifikáty o absolutoriu učitelských škol využívány čím dál častěji pro vstup do administrativy ve veřejném i soukromém sektoru.

Z hlediska sociokulturního dopadu na život komunit konkrétních míst a regionů lze nazírat komerční školy jako integrační, ale současně i jako dezintegrační prvek, který komunitu obchodníků i širší veřejnost polarizoval. Při jejich vzniku i v podpoře finanční a materiální působily jako pojítko v rámci vnitřně diferencované komunity obchodníků. Společný zájem na rozvoji takto zaměřených škol spojoval až do 70. let obchodníky bez ohledu na jejich etnicitu, národnostní či náboženskou identifikaci. Nutno dodat, že u podpory učitelských škol byl

všeobecný konsensus obecně menší; participace maloobchodníků navíc byla mnohdy vynucená nařízeními sdruženími lokálních obchodníků. Od konce 19. století pomáhaly komerční školy bořit bariéry mezi obchodníky a zbytkem společnosti v daných místech. Ať už díky faktickému přínosu škol, širokospektré participaci na jejich podpoře, nebo díky tomu, že žáci pocházeli z rozmanitého sociálního prostředí. Uvedené zvyšovalo zainteresovanost lokálních komunit pro komerční školy a posilovalo sounáležitost s jejich potřebami. Integrační schopnost komerčních škol se projevila i vytvářením nových komunit v podobě absolventů učitelských institucí s vlastními organizačními platformami. Také zde ovšem existovaly jisté limity: jejich sdružení hájila dlouho zájmy absolventů konkrétních škol, vzájemná spolupráce různých organizací byla dlouho spíše výjimečná, a naopak lze hovořit o bariérách jazykových (organizace českých škol versus německých), genderových (chlapecké versus dívčí organizace) a dle výše zprostředkovaného vzdělání (dvouleté školy versus víceleté). Uvedené ostatně ukazuje také na dezintegrační účinek komerčních škol obecně, přičemž lze upozornit na tři hlavní linie nových bariér a konfliktů: 1) mezi vzdělanými a „nevzdělanými“ obchodníky (patrně od počátku, postupně slábnoucí rozdělení i antipatie); 2) mezi českými a německými obchodníky jakožto podporovateli škol s výukou v českém/německém jazyce (zřejmě od 70. let 19. století, difference postupně se prohlubující a s čím dál větším emocionálním nábojem); 3) genderové – mezi absolventy chlapeckých a dívčích škol jakožto součástí konkurence v obchodě a obecně na trhu práce (jasně patrně od přelomu 19. a 20. století, nezohledňující vyučovací jazyk škol a národní identifikaci žáků).

POZNÁMKY:

1. Termín „komerční“ byl v dobové školské praxi tradičně zaměňován s výrazem „obchodní“, o ustálení terminologie lze hovořit až od 80. let 19. století. Označení „komerční“ podle autora lépe vystihuje širší zaměření těchto škol, tj. připravovat nejen budoucí obchodníky a podnikatele, ale i úředníky pověřené finanční agendou. Oproti tomu výraz „obchodní“ až příliš implikuje vzdělávání pro živnostenské či podnikatelské kariéry, a naopak zastiňuje přípravu budoucích úředníků, kteří ale mezi absolventy škol s celodenní výukou ve sledovaném období převažovali.
2. Tzv. duální systém spočíval ve vzájemném doplňování prakticky zaměřeného učitelského poměru s nově se etablojícím školským

vzděláváním. V průběhu učitelských let tak učitelé navštěvovali několik hodin týdně školské instituce, kde si praktické vzdělání doplňovali o nezbytné teoretické poznatky ze základních komerčních disciplín. Zprvu dobrovolný charakter školské edukace učů se na přelomu 19. a 20. století změnil školskými a živnostenskými předpisy na povinnost.

3. Ve školním roce 1913/1914 navštěvovalo komerční školy pro učně (*kaufmännische Fortbildungsschulen*) v Čechách 9 426 žáků, ne- učitelské školy dalších 10 903. V rámci Předlitavska byly dále nejvíce navštěvovány instituce v Dolních Rakousích (zejm. díky školám ve Vídni; 8 969 : 10 797) a na Moravě (2 025 : 3 855). Celkově

- studovalo v této části habsburské monarchie v komerčních školách nevysokoškolského charakteru 58 536 žáků, z toho na učňovských 26 002 a na neučňovských 32 534.
4. Z významnějších prací o komerčním školství v českých zemích, resp. v předlitavské části habsburské monarchie ve sledovaném období jmenujme alespoň Dlabač – Gelcich 1910; Glasser 1893; Gruber 1913: 841–931; Kadlec 2020: 226–244, 478–508; Idem 2023; Idem 2024, Idem 2025; Kleibel 1899; Nefe 1986; Idem 1989; Pott 1989; Puš 2024; Świeboda 2010.
 5. V Čechách představovala výjimku neučňovská německá škola v Liberci, zřízená tamní komunální samosprávou za významné participace místní spojitelný v roce 1863. Podpora města při založení této školy byla v této době jedinečná i v předlitavském kontextu.
 6. Pregnantně bylo uvedené vyjádřeno například v přednášce Albína Bráfa při příležitosti 25 let existence obchodní akademie v Chrudimi. Archiv Národního muzea, fond Albín Bráf, inv. č. 3154, kart. 33.
 7. V této části textu vycházím z rozboru jednání Českého zemského sněmu z let 1861–1908, dostupných in: <https://psp.cz/eknih/index.htm> [cit. 20. 6. 2025].
 8. Národní archiv, fond Zemský výbor v Čechách 1874–1928, inv. č. 5416, kart. 9514, dopis Prager Handelsgrremium na Zemský výbor v Čechách ze 7. 2. 1906.
 9. Tato pomoc mohla být kolektivní (organizovaná spolkem) i individuální povahy. O situaci absolventů těžké školy se jejich kolegové dozvídali například prostřednictvím adresářů absolventů, které spolky pravidelně sestavovaly. Dobře situovaní absolventi díky tomu mohli z vlastní iniciativy pomoci dotyčnému získat využitím konexí pracovní místo a překonat tak nepříznivé období. Samotný spolek se o tom pak ani dozvědět nemusel. Srov. K otázce ústředí absolventských spolků (Z kruhů chrudimských absolventů). *Obchodní listy* VII (1904): 16.

NETIŠTĚNÉ PRAMENY:

Archiv Národního muzea, fond Albín Bráf.
Národní archiv, fond Zemský výbor v Čechách 1874–1928.

TIŠTĚNÉ PRAMENY A LITERATURA:

- 25 let *Obchodní akademie v Karlíně 1909–1934*. 1934. Karlín: Spolek absolventů Obchodní akademie v Karlíně.
- II. *almanach sjezdu absolventů pořádaného na oslavu 25letého trvání Obchodní akademie v Chrudimi 1882–1907*. 1907. Chrudim: Nákladem kuratoria obchodní akademie.
- Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Prag über den Zustand der Gewerbe, des Handels und der Verkehrsmittel im Jahre 1851*. 1852. Prag.
- Burger, Hannelore. 1995. *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Die Gremial-Handelsschule zu Reichenberg*. 1856. Reichenberg: Rudolf Jeržabek.
- Die Prager Handels-Akademie von ihrer Gründung bis zur Gegenwart (1856–1873)*. 1873. Prag: Heinr. Mercy.
- Dlabač, Friedrich – Gelcich, Eugen. 1910. *Das kommerzielle Bildungswesen in Österreich*. Wien: Alfred Hölder.
- Engelbrecht, Helmut. 1986. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs, Band 4: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*. Wien: Österreichischer Bundesverlag.
- Erdélyi, Mátyás. 2019. *Experts in the Bureau: Private Clerks and Capitalism in the late Habsburg Monarchy*. A Dissertation in History. Budapest Central European University.
- Faulhaber, Theo – Hanisch, Ernst (eds.). 1997. *Mentalitäten und wirtschaftliches Handeln in Österreich*. Wien: Signum Verlag.
- Glasser, Franz. 1893. *Das kommerzielle Bildungswesen in Österreich-Ungarn auf Grundlage des elementaren und mittleren Unterrichtes und die kaufmännische Lehransalten des Deutschen Reiches*. Wien: Alfred Hölder.
- Gruber, Josef. 1913. Politika odborného školství. In: Tobolka, Zdeněk Václav (ed.). *Česká politika, díl pátý: Kulturní a zvláště školské úkoly naší politiky*. Praha: Jan Laichter.
- Heindl, Waltraud. 2013. *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich*, Band 2: 1848–1914. Wien – Köln – Graz: Böhlau.
- Hlavačka, Milan et al. 2014. České země v 19. století. *Proměny společnosti v moderní době*, I–II. Praha: Historický ústav.
- Chaloupek, Günther – Jetschgo, Johannes – Lehner, Dionys et al. 2012. *Österreichische Handelsgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Linz: Österreichische Industriegeschichte GmbH.
- Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard (eds.). 2011. *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o národní emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*. Praha: Dokořán.
- Jindra, Zdeněk – Jakubec, Ivan et al. 2015. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Praha: Karolinum.
- Kadlec, Petr. 2013. *Střední školy a jejich studenti. (K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Kadlec, Petr. 2020. *Vzdělání – společnost – hospodářství. Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezska*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kadlec, Petr. 2023. Cieszyn as an Alternative Centre of Commercial Education in Austrian Silesia before 1918? *The City and History* 12 (1): 64–83. <https://doi.org/10.33542/CAH2023-1-04>
- Kadlec, Petr. 2024. *Vzdělávání jako podnikání: Role soukromých škol v procesu institucionalizace komerčního školství v Čechách do roku 1918*. *Historia Scholastica* 10 (1): 291–311. <https://doi.org/10.15240/tul/006/2024-2-012>
- Kadlec, Petr. 2025. Neučňovské komerční školství v císařském Rakousku v závěru 19. a na počátku 20. století – problémy, kritika a reformní snahy. In: Janiš, Dalibor et al. (eds.). *Via Eruditionis. K životnímu jubileu Blaženy Gracové*. Ostrava: Ostravská univerzita. 185–196.

- Kladiwa, Pavel – Gawrecki, Dan – Kadlec, Petr et al. 2016. *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930*, I. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kleibel, Anton. 1899. *Denkschrift über die Entwicklung des österreichischen Handelsschulwesens während der fünfzigjährigen Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Joseph I.* Wien: Alfred Hölder.
- Kofalka, Jiří. 1996. Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha: Argo.
- Löwner, Heinrich. 1914. *Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens mit Einschluß der bedeutendsten Erziehungsanstalten*. 27. Jahrgang 1914. Wien: F. Tempsky.
- Machačová, Jana – Matějček, Jiří. 2010. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha: Karolinum.
- Nefe, Ivan. 1986. Vznik středního českého ekonomického školství po dovršení průmyslové revoluce. *Hospodářské dějiny / Economic History* 14: 117–150.
- Nefe, Ivan. 1989. Vývoj obchodní akademie v Chrudimi (1882–1914). *Hospodářské dějiny / Economic History* 16: 275–310.
- Neues Wiener Tagblatt, 1911, 2. 12.
- Obchodní listy VII (1904).
- Oesterreichische Statistik, Band IX, Heft 1: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1882/83. 1885. Wien: K. k. Statistische Central-Commission.
- Oesterreichische Statistik, Band XXVIII, Heft 4: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1889/90. 1892. Wien: K. k. Statistische Central-Commission.
- Österreichische Statistik, Band XCI, Heft 2: Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1907/1908. 1910. Wien: K. k. Statistische Zentral-Kommission.
- Österreichische Statistik, Neue Folge, Band 17, Heft 3: Statistik der Unterrichts-Anstalten in Österreich für das Jahr 1913/1914. 1919. Wien: Statistische Zentral-Kommission.
- Österreichische Zeitschrift für das Kaufmännische Unterrichtswesen I (1905).
- Oppelt, Rudolf – Popper, Camillo. 1931. *75 Jahre Prager Handelsakademie 1856–1931*. Prag: K. André'sche Buchhandlung.
- Passant, Adrien Jean-Guy. 2023. L'histoire d'un pionnier. Retour sur la stratégie de réseau à ESCP Business School de 1819 à nos jours. *Les Cahiers de la Chaire Réseaux et Innovations* (4): 4–14.
- Pott, Klaus Friedrich. 1989. *Die Entwicklung der österreichischen Handelsakademien (1848–1918). Die Entstehung eines Modells schulischer Kaufmannsausbildung*. Dissertation. Darmstadt: Technischen Hochschule.
- Puš, Ivan. 2024. Komerční školství na Moravě v letech 1848–1914. *Časopis Matice moravské* 143 (2): 331–368.
- Raptis, Konstantinos. 1996. *Kaufleute im alten Österreich 1848–1900. Ihre Beziehungen zur Verwaltung und ihre Stellung in Wirtschaft, Gesellschaft und öffentlichen Leben*. Wien: WUV – Universitätsverlag.
- Rebec, Tomáš. 1911. *Úplný Řád živnostenský*. Praha: Dr. Ed. Grégr a syn.
- Reinisch, Holger – Götzl, Mathias. 2011. *Geschichte der kaufmännischen Berufe. Studie zur Geschichte vornehmlich der deutschen Kaufleute, ihrer Tätigkeiten, ihrer Stellung in der Gesellschaft sowie ihrer Organisation und Qualifizierungsstrukturen von den Anfängen bis zum Ausgang der 19. Jahrhunderts*. Bonn: Bundesinstitut für Berufsbildung.
- Richter, H. M. 1873. *Die Entwicklung des kaufmännischen Unterrichts in Österreich nebst einer documentarischen Geschichte der Wiener Handels-Akademie*. Wien: Wiener Handels-Akademie.
- Röskau-Rydel, Isabel. 2011. *Niemecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772–1918. Kariery zawodowe – środowisko – akulturacja i asymilacja*. Kraków: Naukowy Uniwersytet Pedagogiczny.
- Sedmá roční zpráva Obchodní akademie (dříve Městské vyšší obchodní školy) v Prostějově za školní rok 1900–1901, 1901. Prostějov: Nákladem vlastním.
- Schimitschek, Bruno. 1984. *Der österreichische Beamte. Geschichte und Tradition*. München: R. Oldenbourg.
- Statistisches Jahrbuch der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1867. 1869. Wien: K. k. Statistische Central-Commission.
- Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1869. 1871. Wien: K. k. Statistische Central-Commission.
- Stratmann, Karlsruhlhelm – Schlösser, Manfred. 1999. *Das Duale System der Berufsbildung: Eine historische Analyse seiner Reformdebatten*. Frankfurt a. M.: Gesellschaft zur Förderung arbeitsorientierter Forschung und Bildung.
- Świeboda, Józef. 2010. Szkolnictwo handlowe w Galicji. *Analecta* 19 (1–2): 203–272.
- Štaif, Jiří. 2020. *Modernizace na pokračování: Společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha: Argo 2020.
- Trampusch, Christine. 2014. Berufsausbildung, Tarifpolitik und Sozialpartnerschaft: Eine historische Analyse der Entstehung des dualen Systems i Deutschland und Österreich. *Industrielle Beziehungen / The German Journal of Industrial Relations* 21 (2): 160–180. <https://doi.org/10.1688/IndB-2014-02-Trampusch>
- Urban, Josef. 1897. Úvaha. In: 1872–1897. *Ze vzpomínek bývalých absolventů Československé akademie obchodní v Praze u příležitosti oslavy dvacetipětiletého trvání ústavu*. Praha: Výbor absolventů pro oslavu dvacetipětiletého jubilea Československé akademie obchodní v Praze. 9–10.
- Villicus, Franz. 1898. *Gedenkschrift zur fünfzigjährigen Jubiläumsfeier im Jahre 1898 der Gremial-Handelsfachschule der Wiener Kaufmannschaft*. Wien: Gremium der Wiener Kaufmannschaft.
- Vošahlíková, Pavla (Hg.). 1998. *Von Amts wegen. K. k. Beamte erzählen*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau.
- Westritschnig, Karl Josef. 2015. *Berufsbildung in Österreich während der Habsburgermonarchie 1848–1918: Bildungsebenen – Bildungsorten – Bildungsprinzipien*. München: GRIN Verlag.
- Zahra, Tara. 2008. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Zvánovec, Mikuláš. 2021. *Der nationale Schulkampf in Böhmen. Schulvereine als Akteure der nationalen Differenzierung (1880–1918)*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Ženský svět. List paní a dívek českých, 1904, 20. 2.

ELEKTRONICKÉ PRAMENY:

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online] [cit. 20. 6. 2025]. Dostupné z: <<https://psp.cz/eknih/index.htm>>.